

דף שבועי

בס"ד

פרשת אמר, תשפ"ב, מספר 1468

קידוש השם וחילול השם שלום קולין

אותו, והדיון בסוגיה זו נמצא בסוף מסכת יומא.

להבדיל מרוב המצוות שבין אדם למקום, קיום שתי המצוות הללו תלוי בראיית אדם נוסף את המעשה, וייתכן כי גם בתגובת הצופה למעשה. בדיון על "קידוש השם" של מסירת הנפש בסנהדרין הוגדרו הנוכחים במדויק: הנוכרי האונס או מניין יהודים. אולם בהגדרות הצופים שבסוגיית חילול השם במסכת יומא, מופיע מושג מעורפל למדי: "הבריות". באי בהירות זו ובהשלכותיה נדון להלן.

היכי דמי חילול השם?

המשנה האחרונה במסכת יומא דנה בסוגים של כפרת עוונות, ועומדת על ההבדל בין עבירות שבין אדם למקום, שיום הכיפורים מכפר עליהן, לעבירות שבין אדם לחברו, שעליהן יום הכיפורים מכפר רק אחרי שירצה את חברו. הבבלי בדיונו על המשנה מביא דברי תנאים נוספים ואמוראים בנושא, וביניהם דרשת ר' ישמעאל. בדרשה זו ר' ישמעאל מפרט אימתי מתכפרות עבירות על מצוות עשה, מצוות לא תעשה, עוונות שעונשם כריתות או מיתת בית דין. בסופה, ר' ישמעאל מייחד עבירה אחת מכל האחרות, שעוונה תמורק רק ביום המיתה והיא: חילול השם.

חריגות זו בחומרת "ולא תחללו את שם קדש" כה בולטת, שמיד הגמרא שואלת: "היכי דמי חילול השם?". דהיינו: מהו המעשה החמור כל כך שמוגדר כחילול השם, שעונו יכופר רק ביום המיתה?

הגמרא מביאה כמה תשובות לשאלה זו, וניתן לסווגן לשלוש קבוצות. נבחן את

בפרשתנו נאמר: "ולא תחללו את שם קדש ונקדשתי בתוך בני ישראל אני ה' מקדשכם" (וי' כב:לב). מדרש ההלכה ספרא מוסיף: "ולא תחללו" - שומע אני: ממשמע שנאמר ולא תחלל - אמור קדש, וכשהוא אומר "וְנִקְדַּשְׁתִּי" - מסור את עצמך וקדש שמי, יכול ביחידי? תלמוד לומר "בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" - המרובים".

בעל המדרש מבין שחציו השני של הפסוק "וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" אינו הכרחי לכאורה, שכן אי חילול שם ה' הוא קידושו; בעת שאדם נזהר מלחלל את שם ה' הרי הוא מקדשו. לכן הוא מסביר כי הציווי "וְנִקְדַּשְׁתִּי" מחייב מסירות נפש אקטיבית כאשר יש חילול השם, וזאת "בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" - כאשר זה קורה ברבים. הרמב"ם מגדיר את היחס הבינארי שבין שני צידי הפסוק באיגרת השמד: "וקדושת השם הוא הפך חילול השם". במשנה תורה הרמב"ם מבסס את הצימוד המעשי שלהן, בעת שאדם לא מסר את נפשו כנדרש על-פי הגדרות מצוות קידוש השם: "ביטל מצות עשה שהיא קידוש השם ועבר על מצות לא תעשה שהיא חילול השם".

קיום צמד מצוות אלו נידון בספרות חז"ל בשני מצבים: האחד, המוכר יותר - במות האדם, כאשר הוא מוסר את נפשו על קידוש השם. זוהי סוגיית "ייהרג ואל יעבור" שנידונה בהרחבה בפרק ח' של מסכת סנהדרין; והאחר - בחיי האדם, בעת שמעשיו מתפרשים על ידי האחרים כמחללים את השם או מקדשים

* שלום קולין, מנהל מערכות מחשוב וחבר בקהילת "נחלת אופיר" שבאפרת.
** המאמר מוקדש לע"נ סביי וסבתותיי שנספו על קידוש השם באושוויץ וטרבלינקה.

בקבוצה השנייה נכללים ר' ינאי הארץ-ישראלי ורב נחמן הבבלי, והם מגדירים את חילול השם רק על פי תגובות הצופים למעשה, מבלי לפרט מי העושה ומהו המעשה הספציפי. "יצחק בשם ר' ינאי אומר: כל שחבירי מתביישין מחמת שמועתו. ר' נחמן בר יצחק אומר: כגון שאומרים אנשים: ימחל לו אדונו לאדם זה".

בתשובה השלישית, אביי מגדיר את חילול השם וקידושו כהפכים: אותו אדם שידוע כקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ודרך התנהגותו עם הבריות היא שגורת תגובות הפוכות מהצופים. תגובות אלה הן המגדירות את מעשיו כקיום מצוות קידוש השם או כעבירה של חילול השם:

אָבִי אָמַר, כְּדִתְנִיא: "וְאֶהְבֵּת אֶת ה' אֶל־לְהִיד" (דב' ו:ה), שְׂיֵהָא שְׁמֵי שְׂמִים מְתָאֵהָב עַל יְדָד. שְׂיֵהָא קוֹרָא וְשׁוֹנָה וּמְשַׁמֵּשׁ תְּלַמְדֵי חֲכָמִים, וְיֵהָא מְשָׂאוּ וּמְתַנּוּ בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת, מֵהַ הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרוֹת עֲלָיו — אֲשֶׁרִי אָבִיו שְׁלַמְדוֹ תוֹרָה, אֲשֶׁרִי רַבּוֹ שְׁלַמְדוֹ תוֹרָה. אוֹי לְהֵם לְבְרִיּוֹת שְׁלֵא לְמַדּוֹ תוֹרָה, פְּלוֹנִי שְׁלַמְדוֹ תוֹרָה — רָאוּ כְּמָה נְאִים דְרַכְיוֹ, כְּמָה מְתוֹקְנִים מְעַשְׂיוֹ. עֲלָיו הִפְתּוּב אוֹמַר: "וַיֹּאמֶר לִי עֲבָדִי אֶתְּהָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בָּדָד אֶתְפָּאֵר" (יש' מט:ג).

אָבִל מִי שְׁקוֹרָא וְשׁוֹנָה וּמְשַׁמֵּשׁ תְּלַמְדֵי חֲכָמִים, וְאִין מְשָׂאוּ וּמְתַנּוּ בְּאַמוֹנָה, וְאִין דְּבוּרוֹ בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת, מֵהַ הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרוֹת עֲלָיו — אוֹי לוֹ לְפְלוֹנִי שְׁלַמְדוֹ תוֹרָה. אוֹי לוֹ לְאָבִיו שְׁלַמְדוֹ תוֹרָה, אוֹי לוֹ לְרַבּוֹ שְׁלַמְדוֹ תוֹרָה. פְּלוֹנִי שְׁלַמְדוֹ תוֹרָה — רָאוּ כְּמָה מְקוֹלְקְלִין מְעַשְׂיוֹ וְכְמָה מְכוֹעְרִין דְרַכְיוֹ, וְעֲלָיו הִפְתּוּב אוֹמַר: "בְּאַמּוֹר לְהֵם עִם ה' אֱלֹהֵי וּמְאַרְצוֹ יְצָאוּ" (יח' לו:כ).

כמו רב ור' יוחנן, גם אביי מקשר בין חילול השם ובין תלמיד חכם, אך בדבריו יש חידוש לעומת הקודמים לו: בתשובתו על חילול

4 ניתן להשוות את דבריו כאן בסוגיה ביומא לדבריו בברכות: "מענה רך משיב חמה ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם נכרי בשוק כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ויהא מקובל על הבריות" (ברכות יז ע"א).

התשובות לפי הקריטריונים הבאים: מיהות הדמות העושה את העבירה, המעשה שנעשה ומהי תגובת הצופים למעשה.

בקבוצה הראשונה מעידים מניסיונם האישי שניים מגדולי האמוראים, רב ור' יוחנן: רב אומר – כגון אני שלוקח בשר מקצב ולא משלם לו במקום, ור' יוחנן אומר – כגון אני שהולך ארבע אמות (בלא תורה ו)² בלא תפילין.

יש נקודות דמיון רבות בין שתי אמירות אלה: (א) הן רב הן ר' יוחנן אינם מאשימים את הזולת אלא אומרים: אני, ראש הישיבה והקהילה, אני הוא האדם המסוגל לגרום לחילול השם; (ב) שניהם מספרים על מעשיהם במקומות שאינם בית המדרש, ושהאנשים הצופים בהתנהגותם אינם מזוהים בהכרח כלומדי תורה: רב בעת שקונה בשר מקצב ור' יוחנן בלכתו בחוץ; (ג) שניהם אינם מספרים על עבירה מובהקת, אלא על מעשה מחיי היום-יום; (ד) שניהם אינם מספרים מהי תגובת הצופים למעשיהם, אך ניתן להניח כי היא שלילית ומגדירה את מעשיהם כחילול השם. בכל זאת ניתן למצוא הבדל חשוב ביניהם: רב מספר על מעשה שהוא בתחום שבין אדם לחברו, ואילו ר' יוחנן מספר על מעשה שהוא בתחום שבין אדם לאירועים של רב ור' יוחנן מוגדרים מי העושה ומהו המעשה, אך לא מסופרת תגובת הצופים, ואולי ייתכן שאין צופים למעשה.

1 לאחר מכן יש דיון על החלת דברי רב במקומות שבהם נהוגה גבייה שלא במקום הקנייה.
2 בכ"י מינכן 6 המועדף בדיוקו, המלים "בלא תורה" אינן מופיעות בדברי ר' יוחנן.
3 מאמרו של מנחם כהנא "הטוב בעיני שמיים והישר בעיני אדם" (תרי"ץ שנה פ"ה חוב' ד, תשע"ח- 557-585), מדייק על פי עדי נוסח את דרשות ר' עקיבא ור' ישמעאל על הפסוק: "וְעֲשִׂיתָ הַיֵּשֶׁר וְהַטּוֹב" (דב' ו:יח). בסופו, המחבר מציע לזהות את מחלוקתם בלגיטימיות של שילוב ערכים אנושיים בפסיקת הלכה: "בנושאים שבהם חש ר' עקיבא סתירה בין הכתוב בתורה ובין ערכיו האנושיים, הוא דגל בגישה שיש לנסות ליישב סתירה זו בעזרת השילוב של 'הטוב בעיני שמיים והישר בעיני אדם'... ר' ישמעאל חלק על דרשתו הנועזת של ר' עקיבא ודרש עפ"י פשוטו של כתוב: 'אף הישר בעיני שמיים'". זיהויו זה של מ. כהנא שונה מההבדלים שמזהה י. השל בהשקפתם של ר' עקיבא ור' ישמעאל.

והמהירה פותח אפשרויות חדשות לקידוש השם, שאיש לא שיער אותן בעבר, כך גם רב הסיכוי לחילול השם שבעבר שהיה רק בתחום הקהילה הקטנה וכעת הוא נגלה לעיני כול. אף תוצאת בחירות⁷ יכולה לשמש כדגל אזהרה לאפשרות קיום עבירת 'חילול השם'. ייתכן כי חתימת הסוגיה בהלכת אביי⁸ והיעדר ההגדרה מיהן "הבריות" שבהלכה זו מגדילים דווקא את האחריות בדור הזה להיזהר מחילול השם, ולשאוף לקדשו ולהאדירו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

7 "...נצמדים אל החילוני ונהנים מן העובדה שהוא נושא אותם", תשובת מפלגת שינוי מתוך בג"ץ 2194/06 בנוגע לפסילת תשדיר הבחירות של שינוי.
 8 אביי שנפטר בגיל 60 ודודו רבה שנפטר בגיל 40 ואביו שנפטר בלידתו היו מזרע עלי הכהן שקולל: "מהיות זקן בְּבִיתְךָ" (בבלי ר"ה יח ע"א). הסיפור הראשון בנביאים שהוגדר "חילול השם" עפ"י תגובת היהודים הצופים, הוא על בני עלי הכהנים שבפתח המשכן, בגלל מעשי האלימות בלקיחת התרומות ו"וְאֵת אֲשֶׁר יִשְׁכְּבוּן אֶת הַנְּשִׁים הַצְּבָאוֹת" (שמ"א ב:כב). עלי בדבריו לבניו הבין את חשיבות השמועות וכך אמר להם: "אֲנֹכִי שָׁמַע אֶת דְּבָרֶיכֶם רָעִים מְאֹד כָּל הַיָּמִים אֲלֵה" (שם:כג) ו"לוא טוֹבָה הַשְּׁמָעָה אֲשֶׁר אֲנֹכִי שָׁמַע מֵעֲבָרִים עִם ה'" (שם:כד). רש"י: "מוציאים עליכם קול שמועה לא טובה". גם איש הא-לוהים בתוכחתו לעלי הגדיר את בניו כ"בָּזֵי", ונבואת ה' לשמואל על בני עלי: "כִּי מְקַלְלִים לָהֶם בְּנֵי" (שם ג:יג) הוגדרה במדרש בספרי זוטא ותנחומא כקללה כלפי מעלה, שבתורה היא אחת מהעבירות של חילול השם.

השם הוא מגדיר מחדש גם מהו קידוש השם. מדבריו עולה כי קיום מצווה זו אינו רק במסירת הנפש, אלא גם בחיים – בהתנהגות נאותה עם הבריות.

הרחבת הגדרת הבריות

אך מי הן אותן בריות? נראה שבכוונה נשארה התשובה לכך פתוחה לדורות הבאים כמשתנה שכל חברה תזהה בתוכה. פרופ' יעקב בלידשטיין מאבחן זאת כך:

ביסוד המושגים 'קידוש השם' ו'חילול השם' מצויה ההנחה כי האדם נתפס כנציג הקבוצה שאליה הוא משתייך, הקבוצה שחינכה ושעיצבה אותו, ואשר משתקפת דרכו. אף אותה קבוצה עצמה, נתפסת על ידי העולם הצופה בה כמייצגת וכמשקפת את עולם הערכים שבשמו היא דוגלת... ההיגיון של קידוש השם וחילול השם מניח תמיד שיש ציבור מסוים, או יחיד בתוך הציבור, המייצג יותר את האומה, ובתור שכזה גם את ה'... משתמע בהכרח כי הציבור הצופה בעשייה המכונה 'קידוש השם' או 'חילול השם', והמתרשם ממנו לטובה או לרעה, אינו ברמת הציבור שגרם ל'קידוש השם' או ל'חילול השם'.⁵

נראה שלעומת העבר שבו אדם היה צופה רק בחברה שחי בתוכה, אפשרויות התצפית ההמוניות והמהירות כיום במעשי הזולת, בכלי התקשורת וברשתות החברתיות, מגדילות את מספר המעשים ואת ערכם הסגולי להיכלל בגדר 'חילול השם' או קידושו.⁶ יש מקום לבדוק עד כמה סקרים, יחד עם כלי מחקר ואומדן אחרים של מדעי החברה, יכולים לשמש לצורך זיהוי תגובות הצופים בהגדרת מעשה כ'חילול השם'. באותה מידה שאופי התקשורת ההמונית

5 י. בלידשטיין "קידוש השם וחילול השם – השכר והנזק", **אקדמות** י"א, תשרי תשס"ב.
 6 ה"חפץ חיים" שחי בעידן העיתונות העברית הנפוצה במזרח אירופה נזהר לא רק בשמירת הלשון אלא אף שלא לעורר בכך את הזולת. כך כתב בנו בזיכרונותיו: "גם למר אבא לא היה באפשרו לבוא לעזרי ולהושיבני באיזה עיר, מפני חשש חילול כבוד התורה ולומדיה, ובמקום שיש חילול השם לא היה נחשב בעיני אבא לא בני ביתו ואף לא חייו". תודתי לפרופ' מ.זלקין על ההפניה.